Psycholinguistic Dimension of Communicative Intention: Speaker's Substance and Syntaxing

Психолінгвістичний вимір комунікативної інтенції: субстанція мовця та синтаксування

Svitlana Shabat-Savka

Dr. in Philology, Associate Professor

Світлана Шабат-Савка

доктор філологічних наук, доцент

E-mail: shabat-savka@ukr.net

orcid.org/0000-0002-2658-5567

Yuriy Fedkovych Chernivtsi

National University

✉ 2, Kotsubinsky Str.,

Chernivtsi, Ukraine,

58012

Чернівецький національний

університет

імені Юрія Федьковича

✉ вул. Коцюбинського, 2,

м. Чернівці, Україна, 58012

Original manuscript received March 23, 2018

Revised manuscript accepted October 04, 2018

ABSTRACT

The article analyzes the communicative intention as a linguistic category which has a direct connection with the psychological space of the linguistic personality, with a number of psychic phenomena, a sphere of consciousness and thinking, with the motivation of the speech activity of communicants and the explication of their intentions in textual communication; the terminological correlation of intention is defined in the context of psycholinguistic concepts «need», «motive», «intent», «intentionality». It was noted that the speaker's motivation-need generates the preverbal intention, which in the process of communication and text-formation is verbalized through syntactic units.

With the help of well-chosen linguistic methodology, it was found that the communicative intention is the prerogative of the speaker, who enters into the process of communication with his/her emotions and desires, personal beliefs and preferences, with successes and failures, which ultimately marks

the intentional horizons of the communication, determines the course of tolerant or atolerant interaction, the choice of commonly used or ethnomarked, direct or indirect means, figurative-rhetorical structures for the verbalization of various intentions.

The illustrative material presents the functioning of tolerant and atolerant registers of communication; it was highlighted that tolerance implies a respectful attitude to the interlocutor, the free realization of the speaker's individual needs, and the friendly atmosphere of the communication process. Atolerant communication reveals disequilibria which exists in the relationships between the communicants resulting in the asymmetric speech activity – differences in communicants' age, physiological and mental state, their intellectual and cultural level make conflicts, aggressiveness and negative behavior of communicants unavoidable.

In the context of research done by foreign and domestic scientists, the opinion was substantiated that the intention is an important component of a person's mental state which can be explicated and become accessible to other subjects of the communication process only with the help of syntactic and discursive-genre resources of the language.

Key words: *communicative intention, speaker, psycholinguistics, syntax, tolerant / atolerant communication, direct / indirect statements.*

Вступ

Сучасні антропозорієнтовані лінгвістичні студії детермінують розгляд мовних явищ у тісній взаємодії з людиною, з її психоментальною та мовленнєвою діяльністю, з екстралінгвальними чинниками, які впливають на людську комунікацію, увиразнюють толерантний чи атолерантний перебіг спілкування. У контексті означених тенденцій актуальністю відзначаються питання, пов'язані з термінообширом та лінгвістичним статусом інтенції, складність вивчення якої зумовлена тим, що в ній гармонійно поєднано такі вузлові поняття комунікативного процесу, як світ (об'єктивна дійсність), висловлення (найоптимальніший синтаксичний засіб вербалізації мовленнєвого наміру) і мовець (автор, носій різноманітних інтенційних станів). Комплексне студювання комунікативної інтенції як невід'ємного компонента повсякденної мовленнєвої діяльності і текстової комунікації передбачає вивчення її концептуальних засад з опертям на концепції, представлені в різноманітних галузях гуманітарного знання, а зокрема у психології, адже інтенція має безпосередній стосунок до свідомості та інтелекту

людини, до її цільових настанов та мисленневих процесів, вона пов'язана з адресантом та адресатом, із мотивацією мовленнєвої активності комунікантів, з експлікацією їхніх інтенцій та потреб.

Психолінгвістичні підвалини вивчення інтенції були розроблені в працях зарубіжних (Bratman, 1987; Выготский, 1982; Дридзе, 1984; Зимняя, 1987; Левин, 2001; Леонтьев, 1969; Леонтьев, 1971; Лурия, 1998, Рубинштейн, 1999) та вітчизняних учених (Бацевич, 2004; Засекіна, 2007; Калмикова, 2009; Орбан-Лембрик, 2004; Селіванова, 2010 та ін.). Дослідники значну роль відводять мотиву як психологічному параметру, що характеризує будь-яку поведінку людини і прогнозує появу інтенції, детермінує вербальну чи невербальну поведінку особистості; чітко визначають чинники, що сприяють формуванню інтенції, серед яких «мотивація; приплив інформаційних імпульсів; досвід, прогнозування результатів висловлення; завдання мовленнєвої дії; мовленнєва ситуація» (Леонтьев, 1969: 8); цілком логічно витлумачують мовленнєву діяльність як «психічно регульовану, предметну і цілеспрямовану, соціально регламентовану активність суспільного суб'єкта» (Дридзе, 1984: 37), як феномен мовлення, форму існування думок, почуттів, переживань (Рубинштейн, 1999: 382), важливий складник психолінгвістики (Калмикова, 2009: 160). Однак потребують глибшого аналізу зв'язки мотиваційної сфери мовної особистості з використанням релевантних мовних засобів для вербалізації тих чи тих інтенцій. Актуальними залишаються питання, пов'язані з процесом породження мовлення, з дослідженням етнопсихологічних складників комунікації, із систематизацією дискурсивно-жанрових реєстрів мови, здатних уповні вербалізувати психоментальний простір мовної особистості, людські емоції та почуття, мовленнєві інтенції.

Мета статті – схарактеризувати комунікативну інтенцію як лінгвістичну категорію, що має безпосередній зв'язок із низкою психічних феноменів та з мовцем – основним суб'єктом процесу спілкування; визначити термінообшир інтенції у ракурсі психолінгвістичних понять (потреба, мотив, намір, інтенційність); простежити синтаксичну вербалізацію інтенцій мовця в толерантному й атолерантному реєстрі комунікації, у контексті загальноновживаних, етномаркованих та фігурально-риторичних конструкцій.

Методи та методики дослідження

У статті для визначення психолінгвістичного характеру інтенції, для експлікації субстанції мовця як антропоцентра комунікації та синтаксичних засобів вербалізації інтенцій у текстовій комунікації використано такі методи: *описовий* із прийомами наскрізного виписування і систематизації; *контекстуально-інтерпретаційний* – для увиразнення толерантних й атолерантних настанов комунікації; методику *трансформаційного аналізу* застосовано для увиразнення загальноновживаних та етномаркованих, прямих і непрямих висловлень як основних репрезентантів категорії комунікативної інтенції.

Аналіз нерозривного взаємозв'язку психічних, мисленнєвих і мовних процесів дав змогу витлумачувати комунікативну інтенцію як лінгвістичну універсальну категорію, у якій виразно есплікується план змісту (інтенційні потреби мовця: поінформувати, оповісти, запитати, спонукати, побажати, емоційно відреагувати на щось, оцінити, подякувати, вибачитися, поспівчувати, похвалити тощо) та план мовної репрезентації.

Результати та дискусії

Комунікативна інтенція – лінгвістична субстанція з глибоким когнітивно-ментальним підґрунтям, що має безпосередній стосунок до найскладніших феноменів людського буття, а передусім до людини (у нашому розумінні – мовної особистості, мовця, суб'єкта інтенції), до її концептосфери, інтелекту, пам'яті, знання, психіки, мисленнєвих процесів, ментальних моделей породження світу. У психологічних розвідках інтенцію витлумачують як психоментальне утворення, «осмислений чи інтуїтивний намір адресанта, який визначає внутрішню програму мовлення та спосіб її втілення» (Бацевич, 2004: 116). Утім, така «довербальна» інтенція, «збуджена думкою», стимулює соціально значущу – комунікативну – інтенцію (Выготский, 1982: 14–15), що виформовує дослідницьке поле лінгвістики.

Рух від задуму до вербального втілення, на думку Л. Виготського, – це перетворення особистісного змісту в загальноприйнятне значення. Перехід від внутрішнього до зовнішнього мовлення є складною динамічною трансформацією – перетворенням предикативного та ідіоматичного мовлення в синтаксично розчленоване і зрозуміле для інших

(Выготский, 1982: 353). На довербальному рівні інтенція – це лише психоментальний стан мовця, що співвідноситься з думкою як когнітивним феноменом, певним енергетичним імпульсом, який у процесі синтаксування розгортається в діяльній площині – у дискурсі, оптимальному середовищі для спілкування та реалізації комунікативних намірів. Варто зазначити, що інтенцію як «особливий стан свідомості» витлумачує і М. Братман, указуючи на її стабільність (інтенція не зникає до моменту її реалізації; втілена, результативна інтенція – це завжди стимул для породження нової) (Bratman, 1987). Водночас вербалізація інтенційного простору мовної особистості відбувається в соціумі, у соціальному континуумі взаємодії комунікантів, який репрезентує діалог людей із різними соціально-рольовими статусами. Зрозуміло, що належність людини до соціального класу (робітник, селянин, інтелігенція), етнічної спільноти (нація, народність), вікової групи (дитина, молодь, літня людина), рівень виховання по-різному окреслюють змістові параметри інтенційного простору мовної особистості, як і національна лінгвокультура та етнопсихологія.

У працях учених Вюрцбурзької школи інтенцію розглядають у контексті інтенційності як «внутрішню спрямованість на певну ціль» (Психологічна енциклопедія, 2006: 158), психічну скерованість суб'єкта на об'єкти довкілля, що загалом відображає глибокий ментальний процес і має стосунок до мовця, його інтелекту та когніції. Інтенційність передбачає наявність зв'язку між свідомістю суб'єкта і предметом як частиною світу. Це дає підстави стверджувати деяким дослідникам, що таке поняття не лінгвістичне, радше – психологічне, філософське. Однак в аспекті «намір – зміст, що передається, – дискурс (текст), у якому втілюється», воно заторкує власне лінгвістичні аспекти, а тому не може бути зігнороване комунікативною прагматикою (Бацевич, 2004: 116), залишаючись водночас у сфері чи то філософії, чи психології. Треба зауважити, що терміни «інтенційність – інтенція» перебувають у стосунку: абстрактне – конкретне, статичне – динамічне, оскільки інтенційність – властивість усіх психічних феноменів, що характеризує людське мислення чи будь-яку цілеспрямовану (не тільки розумову) діяльність, це визначальна характеристика свідомості, а не властивість мовних знаків чи символів. Інтенція має конкретний вияв (комунікативно-модальний,

дискурсивно-жанровий, мовностильовий), що спроектований на чітко окреслену мовленнєву діяльність (спитати, спонукати, розповісти, задекларувати повагу, похвалити) і слугує тією ланкою, що пов'язує людину й мову: «людина – це діяч, мова – це зброя, а інтенція об'єднує їх у мовленнєву діяльність» (Почепцов, 1986: 74). Призначення комунікативної інтенції – інформувати, впливати на адресата, запитувати інформацію чи спонукати до дії, регулювати комунікативні та соціальні взаємодії комунікантів, адже інтенційний компонент формується як стратегічний задум до реалізації висловлення.

У психолінгвістиці інтенцію розглядають поряд з низкою понять: потреба, мотив, намір, думка тощо. Зокрема, потреба – це джерело активності людини, динамічний активний стан особистості, пов'язаний із «появою того чи того дефіциту в її нормальній життєдіяльності, як соціальній, так і біологічній, і спрямований на його усунення» (Джидарьян, 1976: 9). К. Левін, відомий психолог ХХ ст., визначає потребу як динамічний стан (активність), що з'являється в процесі реалізації якого-небудь наміру або дії людини, а інтенція (квазіпотреба) виникає в момент мовлення і детермінує людську поведінку (Левин, 2001), слугує предметом комунікативно-пізнавальної потреби. Через потреби здійснюється регулювання поведінки особистості, визначається спрямованість її мислення, емоцій, почуттів та волі.

Для людини, як відомо, однією з визначальних є потреба спілкування, що відображає найбагатший світ особистості, її пошуки, прагнення та бажання отримати певну інформацію чи поділитися нею з іншими, налагодити контакти, вплинути на співрозмовника своїм мовленням. Така соціально детермінована комунікативна потреба породжує певну мовленнєву діяльність, якою керують мотиви і телеологічні настанови. Мотив слугує важливою ланкою у процесі генерації висловлення, у безпосередній експлікації комунікативних інтенцій, стійкою особистісною властивістю, що «вбирає в себе потреби, наміри щось зробити, а також спонуку до цього» (Орбан-Лембрик, 2004: 133). Зрештою, саме мотив прогнозує появу інтенції та детермінує вербальну чи невербальну поведінку особистості.

Етап мотивації дуже тісно пов'язаний із процесами вербалізації комунікативної інтенції і якраз передбачає, «по-

перше, говорити чи не говорити, по-друге, якщо говорити, то яку форму буде мати висловлення (ствердження, питання, наказ і т.д.), по-третє, якщо вибрано форму, то якими засобами скористатися для її вираження в реченні, що виділити логічним наголосом» (Леонт'єв, 1971: 133). Власне, висловлення, на думку О. Лурії, це особливий вид мовленнєвої діяльності, що має таку саму психологічну структуру, як і будь-яка інша форма психічної діяльності (Лурія, 1998: 199); у ньому втілено «весь психологічний зміст діяльності – її предмет, засоби, спосіб, а також особливості мовця як суб'єкта цієї діяльності – його ціннісні орієнтації, мотивація, індивідуально-психологічні характеристики, тип нервової системи, емоційність, особливості інтелекту, відношення до ситуації і партнера спілкування та багато інших умов спілкування» (Зимняя, 1987: 145–146).

Як зазначає Н. Формановська, інтенція – певний психічний стан людини, що перебуває поряд із такими явищами, як емоція, бажання, оцінка, ставлення до дійсності, до змісту повідомлення, до адресата і представлений у «лексемах (номінативний аспект, таких лексем близько тисячі) та в повідомленнях адресатові (висловлення, дискурс) – комунікативний аспект» (Формановская, 2002: 29). Утім, за нашими спостереженнями, висловлення слугує найрелевантнішим синтаксичним засобом вербалізації інтенцій та охоплює не тільки граматичні, змістові явища, а й психологічні, адже до аналізу залучено цілісний процес мовленнєвої взаємодії, людські емоції, почуття, бажання та наміри. Це дає змогу визначати інтенцію як єдність двох складників: з одного боку, це афективний складник, мотиваційно-потребова сфера мовної особистості, вплив безпосередньої потреби на породження мовленнєвої діяльності, з іншого – інтелектуальний складник, за допомогою якого людина усвідомлює й вибирає адекватні мовні засоби, що дають їй змогу досягнути задоволення певної потреби й репрезентувати національну специфіку мови, її комунікативний потенціал. Набір, воля, бажання суб'єкта комунікації тільки тоді релевантні для лінгвіста, коли вони синтаксично маніфестовані. Таке розуміння увиразнює категорійний статус комунікативної інтенції. План змісту (широкий спектр різноманітних потреб і намірів мовця) та план форми (безмежний світ мови, мовних ресурсів) – важливі складники поняттєвої категорії, якою і є, на нашу думку, комунікативна інтенція.

Цілком логічно О. Селіванова визначає інтенцію як керівну силу у сфері свідомості й мислення людини, що впливає на пропозиційний компонент внутрішньої програми мовлення, вибір стилю, спосіб здійснення програми переведення її у вербальну форму (Селіванова, 2010: 203), тобто форма реалізації авторського задуму, увесь стратегічно-тактичний комплекс мовленнєвої діяльності перебувають у безпосередній залежності від інтенції мовця. Безперечно, інтенція – важливий складник психічного стану людини, але тільки за допомогою граматичних, дискурсивно-жанрових ресурсів мови вона експлікується, стає доступною для інших суб'єктів процесу комунікації.

Комунікативна інтенція – це прерогатива мовця, який входить у процес спілкування зі своїм внутрішнім світом, з особистісними переконаннями та вподобаннями, з успіхами та невдачами, що визначає інтенційні горизонти його комунікації. Принципово важливими характеристиками функційного потенціалу особистості можна назвати його динамічність (здатність змінюватися залежно від реалізації одних інтенцій і продукування інших), відповідність стилю, завданням та меті спілкування, баланс емоційно-почуттєвої сфери комунікантів, інтелектуальний, толерантно виражений рівень інтеракції, досвід, вміння, що сприяють ефективності комунікації. У процесі спілкування важливим є й адресантно-адресатний континуум – поле інтеракції та мовленнєвих впливів, позначене взаємодією інтенційних горизонтів різних комунікантів, відмінних за соціально-віковими, гендерними та ментальними характеристиками.

Субстанцію мовця на граматичному рівні репрезентує система займенникових слів та дієслівних грамам 1-ї особи однини й множини, які увиразнюють динамічний плин комунікації та її егоцентричність, пор.: *Мені здається, що живу не я, а інший хтось живе за мене в світі в моїй подобі* (В. Стус); *Живу. Люблю. І вірю. І надіюсь. І в'ються дні, мов лози виноградні. Живу. Люблю. І все на світі смію!* (Т. Севернюк). Займенник **я** маркує авторську інтенцію, слугує її джерелом, а предикат своєю семантикою, часовою формою імпліцитно чи експліцитно вербалізує конкретну інтенцію (розповідності, питальності, волевиявлення, естетичності, регламентування тощо). Особові речення-висловлення наскрізь антропоцентричні. Суб'єкт і предикат – це універсальні величини, що обов'язкові для побудови висловлення, а тому й для відтворення

думки, вербалізації інтенції. Нам імпонує думка тих лінгвістів, які стверджують, що «суб'єкт здатний виявити себе лише в ситуації породження висловлення, звертаючись до іншого і знаходячи (привласнюючи) мову як місце зустрічі з іншим» (Журавлев & Журавлева, 2017: 52), у такому разі мова «кодує сприйняту інформацію» (Tillman & Louwerse, 2018: 159).

Мовець як антропоцентр комунікації створює часові та просторові параметри свої мовленнєвої діяльності, виформовує адресантно-адресатний континуум інтеракції, репрезентує власну інтенційну програму, визначає тональність та атмосферу комунікації: толерантний чи атолерантний контекст спілкування. Зокрема – толерантна настанова передбачає шанобливе ставлення до співрозмовника, вільну реалізацію індивідуальних потреб мовця, безперервне контактування з процесами життєдіяльності іншої особистості. Ефективність такого спілкування, його результативність та успіх залежать від конвенційних характеристик комунікантів: адресант має створити відповідну атмосферу і тональність спілкування для реалізації інтенції, логічно вибудувати стратегію мовлення, правильно висловлюватися, аби бути почутим і зрозумілим. Напр.: – *Що це, дитинко? – Це срібний півкарбованець* (М. Стельмах); – *Ви така гарна, така вся... певно, топ-моделька? – Дякую за комплімент* (М. Матіос).

Атолерантна комунікація є цілком природним явищем для процесу інтеракції й увиразнює дисбаланс стосунків між комунікантами, конфліктну ситуацію, зумовлює асиметричну мовленнєву активність, пор.: – *Ви когось шукаєте? – А вам що?* (О. Гончар); – *Звідки пшениця? – Чи вам не однаково звідки?* (Є. Гуцало); – *Підеш ти звідси, відьмо?! – гукнув дико на неї громом. – А ні, то уб'ю зараз на місці!* (О. Кобилянська). У процесі спілкування, зрозуміло, беруть участь комуніканти різного віку, соціального статусу, фізіологічного та психічного стану, інтелектуального та культурного рівня, тому не можливо уникнути конфліктності, агресивності, негативної поведінки та комунікативних девіацій, невдач, про що ведуть мову деякі вчені (Bosco, Gabbatore, 2017). Емоційна напруга висловлення, використання слів із негативною семантикою можуть бути викликані «відчуттям провини мовця через саму неправду чи через речі, про які йому доводиться казати нещиро» (Засекін, Розенгарт, 2018: 98).

Психолінгвальні вияви інтенції перебувають у безпосередній залежності від концептуальної системи світобачення тієї лінгвокультурної спільноти, до якої належить мовна особистість, оскільки пізнавальна діяльність мовця, його знання, пам'ять, вміння аналізувати й зіставляти факти реального чи віртуального світу відбувається крізь призму етноментальності народу. Інтенція входить у когнітивно-вербальну базу мовця, гармонійно поєднує когнітивний та лінгвокультурологічний концепти, адже репрезентація знань, досвіду, інтелектуальної системи, загальної когнітивно-вербальної бази детермінована національною мовною свідомістю та етнокультурою. І мовець як репрезентант національно-культурного простору того чи того етносу володіє низкою загальноновживаних та етномаркованих засобів для синтаксування комунікативних інтенцій. Наприклад, для вираження інтенцій інформування мовці використовують розповідні висловлення (*– Чесно робити тяжко, але від чесної роботи легко на душі* (І. Чендей), для інтенцій волевиявлення – спонукальні й оптативні речення (*– Василю, ходімо в ліс по ягоди!* (Б. Грінченко); *– Ах, коли б ще хоч раз вийти на поле, поглянути на цілу ширінь його, поглянути у далечінь і згадати минуле* (У. Самчук); для інтенцій запиту – питальні структури (*– Мамо! Чия то дівчина приходила до нас вчора позичати вогню?* (І. Нечуй-Левицький) тощо. Водночас у процесі спілкування актуалізуються мовні засоби, детерміновані ментальністю та лінгвокультурою народу. Як відомо, для кожного етносу характерні неповторність асоціативно-образного мислення, суспільна пам'ять, психічний склад, спільність історії та території, наявність державності тощо. Названі чинники закріплені в мовній системі й відображають її національну специфіку та самобутність, детермінують мовленнєву діяльність.

До етномаркованих конструкцій вналежнюємо передусім побажально-оптативні висловлення, що становлять своєрідні імперативні формули, спрямовані на вираження доброго чи поганого ставлення до співрозмовника, на демонстрацію ввічливого (приємного) чи агресивного (неприємного, злого) побажання, напр.: *– Хай тобі, дитино, завжди добре буде поміж людьми* (М. Стельмах); *– Дай вам, Боже, і з роси, і з води* (І. Нечуй-Левицький); *– Пипоть тобі на язик, дурна курко!* (Г. Тарасюк); *– Бодай вам Господь гріхів не простив!* (С. Воробкевич). Вірячи в

магію слова, у небесні сили та Бога, мовці прагнуть привернути до людини здоров'я, щастя, добро або відвернути від неї всі людські блага і щедроти, увиразнюючи психоментальне підґрунтя своїх мовленнєвих намірів. За кожним таким висловленням глибина традицій та вірувань, висока українська емоційність, психологізм та обрядовість.

Національний колорит виявляється в побудові фрази, в актуальному членуванні змісту висловленого, у вживанні специфічних синтаксичних конструкцій, нечленованих комунікатів, обірваних, парцельованих структур, етикетних та вигуківих фразем, що відображають певний психоемоційний стан мовця, пор.: – *А ти знаєш, чого я до тебе прийшов?* – *А звідки мені знати?* (Ірина Вільде); – *А увечері теж хочеш зустрітись?* – *Не без того* (М. Стельмах); – *Отак для людей і поставити?* – *А чому б ні?* (Є. Гуцало). Погоджуємося із Л. Засекіною в тому, що мовною особистістю є лише той суб'єкт, мова якого якнайповніше відтворює культурну спадщину свого народу, що виявляється у вербальних і позалінгвальних елементах комунікації, мовних стереотипах, правилах етикету тощо (Засекіна, 2007). У висловленні, зрозуміло, мовець показує світ, побачений і сприйнятий ним самим. На основі накопиченого досвіду, системи сформованих знань мовець категоризує сприйняті ситуації, підводить їх під різні категорії: дії, стану, процесу, можливості / неможливості, буденного / святкового, питальності / непитальності тощо й представляє у формі певного мовного знака, закодовуючи в ньому результат своїх спостережень, вражень, емоцій. Незважаючи на складнощі і тонкощі різноманітних інтенцій мовця, синтаксична система в цьому плані не хаотична. Синтаксис має чітко структуровану систему мовних одиниць: від синтаксеми, речення / висловлення до складного синтаксичного цілого, тексту / дискурсу.

Кожна людина, незалежно від віку, статі, національності, освіти, посади, повинна дотримуватися основних норм мовного етикету, адже рівень мовленнєвої культури свідчить про її вихованість, чемність. Дискурс фатичної комунікації, що супроводжує основний перебіг інтеракції, репрезентує мовця в ритуально-етикетних ситуаціях привітання, прощання, дякування, знайомства, вибачення, побажання, люб'язності. Такий спектр соціально необхідних інтенцій увиразнює не тільки поведінкові

приписи вихованої та культурної людини, а насамперед риси національного характеру й етикет певного народу. До спеціалізованих синтаксичних репрезентантів метакомунікативних інтенцій належать конструкції мовленнєвого етикету: фразеологізовані структури, реченнєві еквіваленти та дискурсивні висловлення, що сформовані на основі розмовних побудов і не потребують комбінування, не підлягають чіткому членуванню. Вони ґрунтуються на певній моделі, для якої характерне фразеологізоване словесне наповнення. Формули ввічливості мовець не використовує як нові для кожного мовленнєвого акту, а відтворює як комплекс готових стереотипних фраз, зафіксованих у його свідомості, напр.: – *Добрий день, Михайле Михайловичу!* (І. Цюпа); – *До побачення, дорогесенька* (О. Довженко); – *До зустрічі в Києві!* – *Щасливої дороги!* (І. Цюпа); – *Спасибі, друже* (О. Довженко); – *Щастя тобі!* (А. Головка). Такі етикетні висловлення мають яскраво виражений прагматичний характер: установлюють мікроклімат спілкування, його тональність, створюють необхідні передумови для успішного розв'язання основного комунікативного завдання.

Лінгвокультура, толерантне й обережне поводження із співрозмовником виявляється і в непрямій комунікації – у використанні модально-інтенційних висловлень у нетипових, вторинних для них контекстах. Прагнення до виразності та експресивності повідомлюваного стимулює мовця до використання особливих, нестандартних, непрямих мовних засобів, які відповідають комунікативним інтенціям, а тому до системи синтаксичних репрезентантів зараховуємо і непрямі висловлення, яким властива формально-семантична невідповідність плану змісту і плану вираження. Пор.: – *Чи не підвезли би ви мене, куме Петре, до сусідського села?* (Є. Ярошинська); – *Діду, чи не продали б нам трохи мила?* (Є. Гупало); – *А ви б не пішли з нами, Остапе Михайловичу?* (М. Івасюк). Такі синтаксичні конструкції-транспозити можна вважати найрелевантнішими для толерантного дискурсу. Мовець має арсенал мовних засобів, нетривіальних, нестандартних, який він вміло використовує для того, щоб досягнути успішного результату в комунікації. Так, прохання, зреалізоване питальною формою, більш успішне й ефектне. Напр.: – *Чи б не подала ти мені, Галюню, води?* (В. Шевчук); – *Давиде, чи не заглянув би ти до худоби?* (М. Стельмах). Мовець у питальній формі «підкреслює»

можливість невиконання того, про що він просить. Уведення часток *чи не та б / би*, суб'єктивно-модальних синтаксем надає мовленню етикетно-ритуального характеру.

Яскравим прикладом непрямих висловлень слугують риторичні запитання, що вербалізують інтенції естетичності, увиразнюють експресивність мовлення й вирізняються образним метафоричним лексико-граматичним складом. Пор.: *З якої ніжності й любові ця материнська доброта?! (М. Сингаївський); Як ми можемо бути щирими з іншими, коли часто-густо нам не вистачає відваги на щирість із собою? (Ірина Вільде)*. Так, стверджувальне розповідне значення притаманне тим риторичним запитанням, у складі яких функціонує заперечна частка *не*. Напр.: – *Який же коваль не ставить себе над іншими ковалями у світі? (Марко Вовчок)*. Мовець не ставить собі за мету одержання якоїсь інформації, він апелює до співрозмовника для того, щоб передати свої думки. У риторичних запитаннях, які реалізують емоційно забарвлене заперечення, зацентовано категоричність висловленого, негативну оцінку того, що відбувається. Напр.: – *Або мені потрібно, щоб мене хтось любив? Або то так добре, як когось усі люблять? (Ірина Вільде)*. Непряме інформування може бути заздалегідь заплановано автором, що виявляється у філософських узагальненнях, окружинах, сентенціях – у висловленнях, у яких мовець – автор конкретного повідомлення – узагальнює життєвий досвід народу або свій власний, передає певні рекомендації соціально необхідної поведінки людини, напр.: *Кажуть, що вродливі жінки здебільшого нещасливі. А воно, може, й справедливо. Врода й щастя? Чи не забагато два гриби в борщ? (Ірина Вільде)*.

Мовна форма в будь-якому разі передає особистісні інтенційні горизонти того чи того комуніканта, акумулює інформацію про психоментальний простір мовної особистості, увиразнює позицію мовця, його потреби і цільові настанови. Однак фігурально-риторичні засоби вирізняються естетичним та емоційно-оцінним потенціалом, вони ефективно впливають на когнітивно-ментальний комплекс людини, її свідомість, духовне сприйняття, почуття, на відміну від загальноприйнятих синтаксичних конструкцій. Наприклад, речення з порівняльними зворотами дуже чітко характеризують внутрішній світ мовця, його емоції, вони поживляють мовлення, уточнюють

та конкретизують певні явища (*Моє серце, як лист, затремтіло* (Д. Загул); *Олена кругла, як цибулька, повновида, як повний місяць; в неї щоки, мов яблука, зуби, як біла ріпа, коса, як праник, сама дівка здорова, як тур і як іде, то під нею аж земля стугонить* (І. Нечуй-Левицький).

Щоб передати експресивність авторського дискурсу, особистісні переживання та почуття, мовець використовує повтор (*За роком рік росте твоя тюрма, За роком рік підмур'я в землю грузне* (В. Стус). Редуплікація того самого слова в межах одного висловлення створює емоційний вплив на співрозмовника, актуалізує та увиразнює певну авторську інтенцію. У надфразній єдності буває кілька різних повторів, що сприяє створенню яскравої виразності та наснаги повідомлюваного, пор.: *В дні перемог і в дні поразок, В щасливі дні і в дні сумні Іду з дитинства до Тараса, Несу думки свої сумні. Іду крізь свята і крізь будні, Крізь глум юрби і суєту, Ні, не в минуле, а в майбутнє До тебе я, Тарасе, йду* (Ю. Рибчинський).

Антифразисні висловлення виражають інтенцію протиставлення й актуалізують важливу інформацію, формують дворівневий конструкт, у якому співіснують слова з прямим і переносним, загальноприйнятим та інтенційно зумовленим значенням. Звичайно, функціонування оказіональних (щойно витворених) антонімів свідчить про високу мовну вправність і майстерність мовної особистості, розкриває індивідуально авторське світосприйняття, передає психоемоційні та аксіологічні моменти породження тексту загалом. Напр.: *Ми далекі, чужі і окремі, і про різне обидва горим: Ви – в нарцис, я ж закоханий в кремінь, Вам – Еллада, мені – тільки Рим* (Є. Маланюк). Античні оніми послуговували ключовими знаками для конденсованого вислову думки, асоціативного мислення: Еллада – гармонія та мистецтво, Рим – войовничість та імперія. Інтенція протиставлення підсилюється антитезою, побудованою на контекстуальних антонімах, відображає мовну картину світу в чітких опозиціях, у навмисно створених контрастах.

Висновки

Комунікативна інтенція як психолінгвістичне поняття має стосунок і до свідомості та емоцій людини, до її мотивацій та соціальних потреб, осмислених чи інтуїтивних намірів, і до

синтаксування – успішного втілення інтенцій мовця у функційно-стильові реєстри мови. Це лінгвістична категорія, яка чітко репрезентує план змісту (широкий діапазон різноманітних мовленнєвих намірів) і план форми, представлений різнорівневими мовними одиницями.

Мотиваційно-потребова сфера мовної особистості породжує інтенцію довербального рівня, яку в процесі «переливання думки в слово» матеріалізують синтаксичні конструкції – оптимальні засоби вербалізації комунікативних інтенцій, що відображають толерантну або атолерантну комунікацію, індивідуальні особливості мовця й адресата, їхні ціннісні орієнтації та почуття. Цілком релевантним для процесу спілкування є використання універсальних (загальновживаних) мовних одиниць, однак етномарковані конструкції відображають світобачення народу, його емоційність, психіку, обряди та вірування і дуже тісно пов'язані з психічними феноменами людського буття, фігурально-риторичні висловлення створюють змістово-естетичний ефект комунікації, відображають лінгвокреативність, мовну майстерність і прагматичну компетенцію суб'єкта інтенції.

Репрезентований психолінгвістичний формат трактування комунікативної інтенції пояснює її основну роль у мовленнєвій та мисленнєвій діяльності мовної особистості, в організації багатовекторного процесу людського спілкування, його динамічності та егоцентричності.

Література

- Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : «Академія», 2004. 344 с.
- Выготский Л.С. Собр. соч. : в 6 т. Москва : Педагогика, 1982. Т. 2 : Проблемы общей психологии. 504 с.
- Джидарьян И.А. Эстетическая потребность. Москва : Наука, 1976. 192 с.
- Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. *Проблемы семисоциопсихологии*. Москва : Наука, 1984. 232 с.
- Журавлев И., Журавлева Ю. К построению коммуникативной модели речевого процесса: методологические проблемы. *Вопросы психолингвистики*. 2017. № 3(33). С. 48–61.
- Засекіна Л. Мовна особистість в сучасному соціальному просторі [Електронний ресурс]. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/>.
- Засекін С., Розенгарт Ю. Психолінгвістичні комп'ютерні інструменти лінгвістичного та перекладознавчого аналізу дискурсу. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвистика*. 2018. Вип. 23(2). С. 94–106. doi: 10.5281/zenodo.1204994

- Зимняя И.А. Психология текста как продукта речевой деятельности. *Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореца*. Москва, 1987. Вып. 284 : Язык как коммуникативная деятельность человека. С. 143–149.
- Калмикова Л.О. Мовленнєва діяльність як складова предмета психолінгвістики. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г. Сковороди*. Переяслав-Хмельницький, 2007. С. 160–164.
- Левин К. Динамическая психология [Электронный ресурс]. Москва : Смысл, 2001. 570 с. URL: http://www.koob.ru/lewin_kurt/dinamicheskaya_psihologiya.
- Леонтьев А.А. Психолінгвістическіє єдності і породження речевого висказування. Москва : Наука, 1969. 308 с.
- Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. Москва : Изд-во Московского университета, 1971. 40 с.
- Лурия А.Р. Язык и сознание. Ростов-н-Дону : Феникс, 1998. 416 с.
- Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : у 2 кн. Київ : Либідь, 2004. Кн. 1 : Соціальна психологія особистості і спілкування. 576 с.
- Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения. Киев : Вища школа, 1986. 116 с.
- Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О.С. Степанов]. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
- Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб. : Питер. Ком, 1999. 720 с.
- Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
- Формановская Н.И. Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход. Москва : Русский язык, 2002. 216 с.
- Bosco, F., & Gabbatore, I. (2017). Theory of mind in recognizing and recovering communicative failures. *Applied Psycholinguistics*, 38(1), 57–88. doi: 10.1017/S0142716416000047
- Bratman, M. (1987). *Intention, Plans and Practical Reasoning*. Harvard University Press, Cambridge : MA.
- Tillman, R., & Louwerse, M. (2018). Estimating Emotions Through Language Statistics and Embodied Cognition. *Journal of Psycholinguistic Research*, 47(1), 159–167. DOI: 10.1007/s10936-017-9522-y

References

- Batsevykh, F.S. (2004). *Osnovy komunikativnoi lingvistyky [The basics of communicative linguistics]*. Kyiv: Akademija [in Ukrainian].
- Vygotskii, L.S. (1982). *Problemy obshchei psikhologii [Problems of general psychology]*. (Vols. 1–6). Moscow: Pedagogika [in Russian].
- Dzhidarian, I.A. (1976). *Esteticheskaya potrebnost [Esthetical need]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Dridze, T.M. (1984). Tekstovaya deyatelnost' v strukture sotsial'noi kommunikatsii [Text activity in the structure of social communication]. *Problemy semisotsiopsikhologii – Issues of semisociopsychology*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Zhuravlev, I., & Zhuravleva, Yu. (2017). K postroeniyu kommunikativnoi modeli rechevogo protsessa: metodologicheskie problemy [On the construction of a communicative model of the speech process: methodological problems]. *Voprosy psikholingvistiki – Issues of psycholinguistics*, 3(33), 48–61 [in Russian].

- Zasiekina, L. (2007). *Movna osobystist v suchasnomu sotsialnomu prostori* [A linguistic personality in the modern social space]. URL: <http://www.politik.org.ua/vid> [in Ukrainian].
- Zasiekin, S., & Rozenhart, Yu. (2018). Psykholinhvistychni kompiuterni instrumenty linhvistychnoho ta perekladoznavchoho analizu dyskursu [Psycholinguistic computer tools for linguistic and translation analysis of discourse]. *Psykholinhvistyka – Psycholinguistics*, 23(2), 94–106 [in Ukrainian]. doi: 10.5281/zenodo.1204994
- Zimnyaya, I.A. (1987). Psikhologiya teksta kak produkta rechevoi deyatel'nosti [Psychology of the text as a product of speech activity]. *Yazyk kak kommunikativnaya deyatel'nost cheloveka – Language as a communicative activity of a person*, 143–149 [in Russian].
- Kalmykova, L.O. (2007). Movlenniya diialnist yak skladova predmeta psykholinhvistyky [Speech activity as a component of the subject of psycholinguistics]. *Humanitarnyi Visnyk – Humanitarian Herald*, 160–164 [in Ukrainian].
- Levin, K. (2001). *Dinamicheskaya psikhologiya* [Dynamic psychology]. Moscow: Smysl URL: http://www.koob.ru/lewin_kurt/dinamicheskaya_psihologiya [in Russian].
- Leontyev, A.A. (1969). *Psikholingvisticheskie edinitcy i porozhdenie rechevogo vyskazyvaniia* [Psycholinguistic units and speech utterances generation]. Moscow: Nauka [in Russian].
- Leontyev, A.N. (1971). *Potrebnosti, motivy i emotsii* [Needs, motives and emotions]. Moscow: University Publishers [in Russian].
- Luriya, A.R. (1998). *Yazyk i soznanie* [Language and Consciousness]. Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
- Orban-Lembryk, L.E. (2004). *Sotsialna psykhologhiia* [Social Psychology]. (Vols. 2). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Pocheptcov, O.G. (1986). *Osnovy pragmaticheskogo opisaniia predlozheniia* [Fundamentals of the pragmatic description of the sentence]. Kyiv: Vishcha shkola [in Ukrainian].
- Rubinshtein, S.L. (1999). *Osnovy obshchei psikhologi* [The Basics of General Psychologists]. SPb: Piter. Kom [in Russian].
- Selivanova, O.O. (2010). *Linhvistychna entsyklopediia* [Encyclopedia of Linguistics]. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian].
- Stepanov, O.S. (Comp.). (2006). *Psykhologichna entsyklopediia* [Encyclopedia of Psychology]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
- Formanovskaia, N.I. (2002). *Rechevoe obshchenie : kommunikativno-pragmaticheskii pokhod* [Speech communication: communicative-pragmatic approach]. Moscow: Russkii iazyk [in Russian].
- Bosco, F., & Gabbatore, I. (2017). Theory of mind in recognizing and recovering communicative failures. *Applied Psycholinguistics*, 38(1), 57–88. doi: 10.1017/S0142716416000047
- Bratman, M. (1987). *Intention, Plans and Practical Reasoning*. Harvard University Press, Cambridge : MA.
- Tillman, R., & Louwerse, M. (2018). Estimating Emotions Through Language Statistics and Embodied Cognition. *Journal of Psycholinguistic Research*, 47(1), 159–167. DOI: 10.1007/s10936-017-9522-y

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано комунікативну інтенцію як лінгвістичну категорію, що має безпосередній зв'язок із психоментальним простором мовної особистості, з низкою психічних феноменів, сферою свідомості й мислення, із мотивацією мовленнєвої активності комунікантів, з експлікацією їхніх намірів у текстовій комунікації; визначено термінологічну кореляцію «інтенції» у контексті психолінгвістичних понять «потреба», «мотив», «намір», «інтенційність»; зазначено, що мотиваційно-потребова сфера мовця породжує інтенцію довербального рівня, яку в процесі спілкування і текстотворення вербалізують синтаксичні одиниці.

За допомогою адекватної лінгвістичної методології з'ясовано, що комунікативна інтенція – це прерогатива мовця, який входить у процес спілкування зі своїм емоціями та бажаннями, з особистісними переконаннями та вподобаннями, з успіхами та невдачами, що, зрештою, визначає інтенційні горизонти його комунікації, детермінує перебіг толерантної / атолерантної інтеракції, вибір загальнозовживаних чи етномаркованих, прямих чи непрямих, фігурально-риторичних конструкцій для синтаксування мовленнєвих намірів.

На ілюстративному матеріалі представлено функціонування толерантних й атолерантних реєстрів комунікації, зауважено, що толерантна настанова передбачає шанобливе ставлення до співрозмовника, вільну реалізацію індивідуальних потреб мовця, доброзичливу атмосферу процесу спілкування; атолерантна комунікація увиразнює дисбаланс стосунків між комунікантами, зумовлює асиметричну мовленнєву активність, що цілком зрозуміло, адже в процесі спілкування беруть участь комуніканти різного віку, фізіологічного та психічного стану, інтелектуального та культурного рівня, тому не можливо уникнути конфліктності, агресивності й негативної поведінки спілкувальників.

У контексті наукових студій зарубіжних та вітчизняних учених обґрунтовано думку про те, що інтенція – важливий складник психічного стану людини, але тільки за допомогою синтаксичних, дискурсивно-жанрових ресурсів мови вона експлікується, стає доступною для інших суб'єктів процесу комунікації.

Ключові слова: комунікативна інтенція, мовець, психолінгвістика, синтаксис, толерантна / атолерантна комунікація, прямі / непрямі висловлення.

Шабат-Савка Светлана. Психолингвистическое измерение коммуникативной интенции: субстанция говорящего и синтаксирование

АННОТАЦИЯ

В статье проанализировано коммуникативную интенцию как лингвистическую категорию, имеющую непосредственную связь с психоментальным пространством языковой личности, с рядом психических феноменов, со сферой сознания и мышления, с мотивацией речевой активности коммуникантов, с экспликацией их намерений в текстовой коммуникации; определено терминологическую корреляцию «интенции» в контексте психолингвистических понятий «потребность», «мотив», «намерение», «интенциональность»; указано, что мотивационно-потребностная сфера говорящего порождает интенцию довербального уровня, которую в процессе общения и текстообразования вербализируют синтаксические единицы.

С помощью удачно подобранной лингвистической методологии выяснено, что коммуникативная интенция – это прерогатива говорящего, который входит в процесс общения со своим эмоциями и желаниями, с личностными убеждениями и пристрастиями, с успехами и неудачами, что, в конце концов, определяет интенциональные горизонты его коммуникации, детерминирует ход толерантной / атолерантной интеракции, выбор общеупотребительных или этномаркованных, прямых или косвенных, фигурально-риторических средств для синтаксирования речевых намерений.

На иллюстративном материале представлено функционирование толерантных и атолерантных регистров коммуникации, отмечено, что толерантная установка предполагает уважительное отношение к собеседнику, свободную реализацию индивидуальных потребностей говорящего, доброжелательную атмосферу процесса общения; атолерантная коммуникация подчеркивает дисбаланс отношений между коммуникантами, вызывает асимметричную речевую активность, что вполне понятно, ведь в процессе общения участвуют коммуниканты разного возраста, физиологического и психического состояния, интеллектуального и культурного уровня, поэтому невозможно избежать конфликтности, агрессивности и негативного поведения общающихся.

В контексте научных исследований зарубежных и отечественных ученых обосновано мнение о том, что интенция – важная составляющая психического состояния человека, но только с помощью синтаксических, дискурсивно-жанровых ресурсов языка она эксплицируется, становится доступной для других субъектов процесса коммуникации.

Ключевые слова: коммуникативная интенция, говорящий, психолингвистика, синтаксис, толерантная / атолерантная коммуникация, прямые / косвенные высказывания.